

MEHANIKA SLIČNOG I NOVA RELEVANTNOST

(Saša Ćirić: *Novi ljudi (između retro utopije i neoistorijske farse)*, Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2020)

Nema puno razloga da hrabro heterogena književna studija Saše Ćirića podseti na jedno krajnje apartno, kritičkoteorijski još nerastumačeno prozno delo, ali hajde da se ipak ne oduprem poslovičnom iskušenju uspostavljanja minimalnih sličnosti. Zbornik književnih eseja, kritika i interpretacija Saše Ćirića, s odlično odabranim, blokbaster naslovom *Novi ljudi*, podsetio me je na roman *Johann's 501* Mirjane Novaković iz 2005. Podsetio po minimalnoj, ali zanimljivoj meri sličnosti.

Kao što Hans Falada, Mihail Sebastijan, Makis Citas, Alek Popov, Klaudiu Florijan, Mišel Uelbek, Melinda Nađ-Abonji, Daša Drndić, Saša Stanišić, Viktor Peljevin ili Vladimir Sorokin jesu već etablirani pisci u svojim matičnim kontekstima, oni su na ovdašnjem horizontu većinom nova vest, neretko i neprimećen gost ili sustanar: to su imena nove relevantnosti. I roman Mirjane Novaković, koji vodi u presloženu stvarnost jednog budućeg Beograda, i studija *Novi ljudi*, koja preslaguje stariju i noviju književnu prošlost, počinju nizanjem važnih pojmova, što nije dovoljno za poređenje, čak ni kad su predočeni pojmovi rasloženi i asocijativni. U slučaju romana *Johann's 501* Mirjane Novaković, u pitanju je rečnik sa 39 nepoznatih reči; nepoznatih, odnosno drevnih, a svaka je transparentno povezana sa starogrčkim korenom i etimologijom, otvarajući mnogo širokopojasnih značenja. Rečnik nepoznatih izraza lociran na početku knjige umesto na njenom kraju ne treba samo da usmeri čitanje, baš kao što ni uvod u knjigu *Novi ljudi* ne želi da se razgrana u osam pojmova samo zarad građenja putokaza za komotnog čitaoca: i Saša Ćirić i Mirjana Novaković žele da nam pokažu svetove koji ne nastaju iz amorfne mase ili nereda, već iz jednog prethodnog reda – možda uzaludnog i urnebesnog, možda opterećujućeg, ali svakako definisanog – iz reda koji se mora rasformirati. Dok se u drugom romanu M. Novaković rečnik ključnih pojmova postavlja kao orijentir koji opominje da drevne etimologije lako postanu putokaz za frakcijske *ontološke* sukobe u projektovanoj budućnosti, u knjizi Saše Ćirića će interes *epistemoloških* frakcijskih povezivanja biti nagovešten kao čitalačka motivacija novijih doba. Povezivanja različitih poetičkih i ideoloških frakcija opasuju ovu bedeker-studiju, koja će sasvim sigurno u narednim godinama osvojiti kulturni status *skrovite pozajmljivačnice* citata, definicija i opaski za kakvom se žudi kad se piše u minut i na metar.

Novi ljudi se u svom uvodu granaju u pomenutih osam pojmova, sintagmi, asocijacija ili natuknica: te ključne reči i izrazi su, između ostalih, „fenomeni“, „Balkan“, „tridesete“, „mitomahija“, „povratak u Eden“, „hommage“. Saša Ćirić je, sudeći po ovim čitalačkim hiperlinkovima, samo prividno spreman da anatomizuje i raščlani svoju knjigu. Uvod nije instrukcija za upotrebu, već izjava o namerama: autor objavljuje da će se knjiga pred nama

baviti književnim interpretacijama ne samo u okvirima Balkana, nego i na primerima statusno i geografski nešto udaljenijih pisaca; objavljuje da će se posvetiti pitanjima identiteta (nacionalnog, grupnog i individualnog), odnosa prema drugom, istorijskog revizionizma (novog pogleda na kolektivnu prošlost) ili uslovno uobličnim „književno-istorijskim“ pojavama kakve su savremena egzilantska, eksperimentalna i distopijska proza. Autor nas odmah upozna sa premisom da nije samo postkomunističko tranziciono iskustvo ono što vezuje balkanska društva, već tu vezu stvaraju i dileme identitetskog samoodređenja u uslovima ograničenog i često samo prividnog pluralizma. Ćirić potcrtava da se identitetom moramo baviti i iz perspektive slabljenja ideološke paradigme o kraju istorije i jačanja autoritarnih populizama; on nam takođe nagoveštava i kretanje magistralama publicističkih knjiga, naučnih studija i memoaristike, upriličivši i kulturološko čitanje u kom se paralelno posmatraju literarno pismo i evokacija biografskog iskustva.

Kritičko-interpretativna studija pred nama samo je na prvi pogled mozaična: mozaik bi zahtevao uklapanje onih elemenata koji mogu da doprinesu kreiranju vizuelne harmonije, međutim, *Novi ljudi* proizvode sličnosti iz neuklopivih elemenata, vodeći nas ka neočekivanim paralelizmima koji su korisni i lekoviti čak i kad narušavaju logiku sklada. U izvesnom smislu ova Ćirićeva knjiga barata pohvalnom ambicijom da podigne skele koje bi, gvozdeno neumoljivo a opet nonšalantno kao paučina, premrežile korpus moderne književnosti i predočile ga kao građevinski kompleks koji se može nadziđivati i proširivati, ali nijedna renovacija ne može biti obavezujuća, izazovna a ni prioritetna koliko *čišćenje fasade* – koliko, dakle, otkrivanje lika nečeg što je nekada bilo vidljivo i nešto značilo, a danas je zapušteno ili napušteno.

Novi ljudi nude savršen konceptijski izazov čitaocima, jer se čini da nema procenjivača koji bi postjugoslovenske, kosmopolitske, komparativističke, kulturološke i etnopsihološke nizove predočene u ovoj knjizi ikada uobručio u sistem. Ova knjiga stoga nadrasta svaku do sada viđenu koncepciju zbirke književnoteorijskih narativa jer u njoj nema prostog nizanjanja ni zbiranja – nju kao kompoziciona zapovest vode spirale ukazivanja na specifičnosti razlika, a te se razlike mogu udružiti u novoustanovljene sličnosti. Četvrti deo *Novih ljudi* nalaže da se napiše komparativna istorija kako regionalne, tako i balkanske književnosti u nastajanju: uvod je i zato proglas, provokacija i postulat koji nas pokreće i inspiriše.

Pisci o kojima Ćirić piše obavezuju na kanonizaciju: ona nije prisutna samo kao iskušenje da ozakonimo naklonosti, ne postoji čak ni kao dužnost prema pojedinačnim opusima, već je, makar u ovom kontekstu, kanonizacija jedna posve plemenita vrsta stvaralačke sujete, odnosno ambicije da se uvede zakonomernost u sistem koji je daleko i od mere i od zakona. Ambicija kanonizacije će, kao i kanonizacija ambicije, motivisati Ćirića da istražuje ne samo književnu prozu već i nefikcionalne tekstove, te će i žanrovska krvna slika istraživačkog korpusa ponuditi širok raspon referentnih vrednosti.

Poglavlje „Visoke peći balkanskih identiteta“ – koje će, iz razloga ilustrativne ekonomije i očajanja pred beskrajem izazova u ovoj knjizi, biti jedini uzorak koji ova književna kritika (tek donekle) raskriva – počinje analizom romana *Tuđinac* čiji je autor turski pisac, publicista i političar Jakub Kadri Karaosmanoglu; prvi put je preveden 1954, pa ponovo 2016. Objavljen deset godina pre svog faktičkog imenjaka, Kamijevo *Stranca*, i šest godina pre Sartrove *Mučnine*, *Tuđinac* (1932) je sazdan u obliku dnevnika jednog intelektualca, bivšeg

oficira, invalida iz Prvog svetskog rata, Ahmeta Dželala, koji je izgubio desnu ruku u bici na Galipolju. Iako po obrazovanju zapadnjak, protagonista je, ukazuje Ćirić, protivnik Zapada „politički i vojno, ali u natruhama i špenglerovski: protiv duha Zapada“. Došavši u neimenovano anadolsko selo, Ahmet shvata da je postao stranac svom narodu jer su njegovi principi drugačiji, te uviđa da je ostao „poput kapljice maslinovog ulja u čanku punom vode“. Zvučalo bi ovo poređenje patetično da nas Ćirić nastavkom citata ne upozorava na, kako kaže, za ovog autora redak satirički ekskurs: „Niti se stapam, niti se mogu spustiti na dno. Izgleda da nas zbog toga nazivaju kremom društva.“

Saša Ćirić vrlo ozbiljno i iz vaspitnih razloga bezobzirno pristupa analizama generacijske i istorijske razlike u percepciji sveta, i kada naglasak stavlja na položaj žena ili manjina on je istovremeno analitičan i satiričan, sudeći bar po selekciji citata iz *Tuđinca* u kojima se žena kao vrsta predstavlja na sledeći način: „Transformišući se iz divlje mačke u otrovnu zmiju, uz smijeh počinje potpuno gola plivati u jednom beskonačnom moru zla do čije sudbine naša pamet ne može doprijeti.“ Nasuprot ovoj slici, koja se tako lepo uklapa u stereotipne karakterizacije sa kojima se ginokritika do iscrpljenosti razračunavala, ideal žene za naratora Ahmeda bila bi ona koja ne sme da govori, već samo „da se često smije i da pušta usklrike kojima ispoljava svoje čuđenje, gnjev, inat i koketeriju“.

„Viđu miline za jednu ‘obožavanu’ mladu: da bude kao dečja lutka ili nedoraslo dete (da je muž kupa i oblači), da čuti kao zalivena, da bude tek neka vrsta *squeaky toy* – da pištanjem ‘ozvuči’ i materijalizuje svoje emocije“, komentariše Ćirić, dodajući još niz ironičnih opaski na račun predstavljanja žena u *Tuđincu*, opaski kakve je naratorova otvrdla naivnost, koja proračunato pristaje na diktaturu patrijarhata, više nego zaslužila. Zbog ovakvih povremenih raspakivanja ironije i duhovitosti *Novi ljudi* su vredni pomnog čitanja, jer će nas u više navrata podsetiti na obavezu kritičara da podlegnu izazovu nešto jetkijeg komentisanja – ne zato da bi demonstrirali koliko su duhoviti, već zato da bi tom jetkošću nemoćne i onemogućene makar simbolično zaštitili od diskursa jednog totalitarizujućeg vremena. Drama izolovanog intelektualca, kakva je prikazana u *Tuđincu*, očigledno ne može da ne ukaže na ideološku i kulturnu perspektivu koja je porobljivačka. Ili, nešto blaže: „Karaosmanoglu je napisao politički roman ‘sa misijom’, ali tako da pruža mogućnost da se može čitati kao individualna povest smeštena u turbulentna vremena.“

U istoj epohi kad i Karaosmanogluov *Tuđinac* nastao je roman *Već dve hiljade godina...* Mihaila Sebastijana, roman o antisemitizmu u Rumuniji, ali i o patološkom hedonizmu patnje, roman u kom narator „jevrejstvo definiše dominantno kritički“, pominjući „ukus za katastrofu“ i „sklonost ka bolu“, „jevrejski ukus za samoću, čežnja da budeš sam sa sobom kao kamen“, potrebu da uskladi jevrejske i rumunske vrednosti, da ostvari hibridni identitet. Ćirić će podnaslovom „I nad strancem ima stranac“ ilustrovati tezu da se stranost može nivelisati, zavisno od toga da li je proizvod subjektivnog doživljaja, kulturološkog statusa, političkog koncepta ili identiteta, čak i zavisno od toga da li se koncipirani naratori obraćaju savremenima ili budućnosti. Kod Sebastijana, ukazuje Ćirić, kao i u romanu Karaosmanoglua, erotika je „potisnuto naličje ideologije“, žene su tek skicirane i skrajnute čak i ako su individualizovane. Pisan u poslednjoj godini postojanja Vajmarske republike, roman Hansa Falade *Mali čoveče, šta sada?* koji predočava društvenu i političku situaciju u Nemačkoj između dva svetska rata, tačnije u vreme neposredno pre Hitlerovog dolaska na vlast,

za Ćirića će biti i proleterski i društveni roman koji likove detaljnije oblikuje makar samo tako što im pripisuje bizarne sklonosti, „kao da Falada piše scenario za savremene kablovske sitkome“.

Saša se Ćirić neće izgubiti u lavirintu uzaludne borbe za relevantnost književne poruke, jer prepoznaje elemente alegorije, ali i marionetsku prirodu uloga koje protagonisti Falade, Sebastijana i Karaosmanoglua igraju u političkom i intimnom kontekstu. Osvetliće ih u njihovom ambivalentnom odnosu prema državi, veri i naciji, zamrznuti u padu u kakav drugi mutni vir literarnih i istorijskih aluzija, predstaviće ih u zagrljaju ekonomske krize, krize identiteta i verskog ili pak nacionalnog žara. Uslovne domovine ovih junaka razapele su između verskih disputa, sveopšte krize smisla i etničkih sukoba. Predmeti refleksije autora, naratora i junaka lako se stapaju u alegorični traktat o autentičnim napetostima između sekularizma i fanatizma, između liberalizma i tradicionalizma, između prozapadnjaštva i teocentričnosti. Čini se da negde analizirani romani gube na snazi, ne samo zbog ugrađivanja literarnih motiva u temelje političke alegorije, već i zbog spomenute šablonske karakterizacije, a sve će to Saša Ćirić notirati, uporediti, uzglobiti u dijagnostičku sliku: suviše se često u modernoj književnosti, naročito onoj koja dolazi iz malih jezika, stiče utisak da je piscu bilo važnije kreirati paletu političkih opredeljenja i ideoloških otklona nego paradigmu svojstava. „*Već dve hiljade godina...* kao roman pati od inkoherencije i nerazvijenosti fabule, koliko i od ovlašnih portreta i nefunkcionalnih likova“, ukazuje Ćirić, ali čak i kad je roman takav, on je „*psihološki* roman epohe“, roman u kom pojedinac konstruiše svoj identitet koji je usmeren protiv obrazaca društvene prinude koliko i protiv postulata prirode. Ponegde je rešenje klaustrofobična bajkolikost, koju ipak samo retki pisci uspeju da dosegnu.

„Vratimo se patnji (na radost Fjodora Mihailoviča)“, kako bi to rekao Saša Ćirić u analizi Sebastijanovog romana, jednog od tih imena nov(ostečen)e relevantnosti, signalizirajući vragolasto potrebu za redom, u književnosti i šire, signalizirajući i šta je sudbina tumača. Književne interpretacije su i same naracije koje valja da poštuju red: bez reda nema ni prirode, bez prirode nema ni teksta, a bez teksta ne postoji ni etička mehanika koja uobručava traženja nekog novog reda, i postavlja mizanscen za trežnjenje nad novonastalim nesavršenstvima.